

**EBU'L-HASAN HAKÂNÎ VE HACI BEKTAŞ VELÎ:
ARALARINDAKİ BAĞLAR VE ANADOLU'NUN
İSLAMLAŞMASINA KATKILARI**

Bilal GÖK*

Özet

Anadolu'nun fethi aşamasında, Anadolu'ya ilk giren Türk akıncıları arasında çok sayıda İslam sûfisi de yer almaktaydı. Kendilerine Horasan Erenleri de denilen bu gönül erlerinin, Anadolu'nun Türk-İslam yurduna dönüşmesine büyük hizmetleri geçmiştir. Bu çalışmada, Horasan Erenleri'nin seçkin temsilcilerinden Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektaş Velî, aralarındaki manevî bağlar ve Anadolu'nun İslamlaşmasına katkıları açısından ele alınmaktadır. Ebu'l-Hasan Harakânî, XI. asrın ilk yarısında fiilen başlayan Anadolu'nun İslâmlaşması sürecine önemli katkısı bulunan tasavvuf öğretisinin ilk devir temsilcilerindedir. Harakânî, bağlı bulunduğu Bayezîd kanalıyla kendisinden sonra çıkacak olan Yesevîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Nakşibendîlik'e de kaynaklık etmiştir. Hacı Bektaş Velî ise Yesevîlik'in Anadolu'daki en faal uygulayıcısı olup, 13. yüzyıl Anadolu'sunun İslâm'ı özümsemesine önemli katkılarda bulunarak adını Horasan Erenleri arasına yazdıran ve Bektaşîlik tarikatının isim babası olan büyük bir şahsiyettir.

Anahtar Kelimeler: Horasan Erenleri, Ebu'l-Hasan Harakânî, Nakşibendîlik, Hacı Bektaş Velî, Bektaşîlik.

**Abu'l-Hasan Haraqani and Hacı Bektash Vali:
Relations between Them and Contributions of Them for
Islamization of Anatolia**

Abstract

In the stage of the conquest of Anatolia, among first in Anatolia Turkish raiders were located in a large number of Islamic Sufism. These hearts of people, who also are called Khorasan dervishes, have great services

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (bgok38@hotmail.com)

in transformation of Anatolia into the Turkish-Islamic homeland. In this study, pre-eminent representatives of Khorasan dervishes Abu'l-Hasan Haraqani and Hacı Bektash Vali are discussed. Abu'l-Hasan Haraqani, who has an important contribution to the process of Islamization of Anatolia that began in the first half of eleventh century, is representative of the first cycle of Sufi teachings. Harakânî also has led to Yesevi, Mevlevi, Bektashi and Nakshibandi which will be after him, through Bayezid that Harakânî affiliated. As for Hacı Bektash Vali, he is the most active practitioner and contributed significantly to absorb Islam 13th century Anatolia. And so he is major figure who printed his name among Khorasan dervishes and became eponym of the Bektashi sect.

Key words: Abu'l-Hasan Kharraqani, Nakshibandism, Hacı Bektash Vali, Bektashism.

GİRİŞ

Anadolu'nun ilk İslam sufileri ve Anadolu'daki tasavvufî akımlar ele alınırken, bu faaliyetin genellikle Sünni olmayan inançlara mensup şahıslar eliyle yürütüldüğü yönünde, tamamen yanlış ve olayların tarihi akışına uymayan bir tablo ile karşılaşılmaktadır.¹ Hâlbuki mevzubahis kişi ve ekoller ele alınırken, bu zatların yazdığı veya kendilerine atfedilen eserleri temel olarak alınırca daha objektif sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu sebeple ana kaynaklara müracaat edildiğinde, Anadolu'nun ilk tasavvuf çevresinin Batınî ve aşırı Şîî kaynaklardan beslenmediği, aksine inanç konularında akılcılıkla öne çıkan Maturîdî mezhebinden, tasavvuf anlayışında ise Pîr-i Türkistan lakabıyla da tanınan Hoca Ahmed Yesevî'nin görüşlerinden beslendikleri

¹ Bu yöndeki iddialar için bkz. Irène Mélikoff, *Hadji Bektach: Un Mythe et Ses Avatars, Genèse et Évolution du Soufisme Populaire en Turquie*, Brill, Leiden 1998, s. 5-47; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İletişim Yay., İstanbul 1999, s. 45-48; A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 167-200. Ayrıca bkz. Fahri Unan, "Türkiye'de Kültür Tarihi Araştırmaları ve Türk Heterodoksi Tarihine Farklı Bir Bakış", *Türkiye Günlüğü*, yıl: 1995, sayı: 35, 116-128; Tahsin Ünal, *Karamanoğulları Tarihi*, Ankara 1986, s. 105; Feridun M. Emecen, "Saruhanogulları ve Mevlevilik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1995, s. 282.

söylenir.² Bu noktadan hareketle, birçok Sünnî tasavvuf yoluna kaynaklık ettiği bilinen Ebu'l-Hasan Harakânî'nin, Bektaşî³ tasavvuf yoluna da kolbaşıklık ettiğini dile getirmekte ilmi açıdan bir sakınca görmüyoruz. Bu husus çalışmanın ileriki kısımlarında etraflıca tartışılacaktır.

Bu makalede, etkileri sadece yaşadıkları çağla sınırlı kalmayan, vefatlarından yüzlerce yıl geçmesine rağmen hâlâ kitleleri peşinden sürükleyen iki büyük gönül insanını, Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektaş Vefî'yi konu edineceğiz. Türk insanının dini ve tasavvufî hayatının şekillenmesinde olduğu kadar, Anadolu'nun ebedî Türk yurdu haline gelmesine de sayısız hizmetleri geçen bu büyük şahsiyetlerin tarihi, dinî ve tasavvufî kişiliklerinin yanında, aralarındaki manevî ilişkiler ve bağlar, ilmi verilerin ışığında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Harakânî ve Hacı Bektaş'ın bağrından çıktığı Horasan coğrafyası, İslam tasavvuf tarihinde yüzyıllar boyunca insanlığa yol gösteren büyük mutasavvıfların yetiştiği önemli bir bölgedir. Harakânî'nin yaşadığı dönem değişik millet ve kültürlerin tanışıp kaynaştığı bir dönemdir. Ehl-i Sünnet ekolünün yanı sıra Şia⁴, Bâtınîlik⁵ ve Karmatîlik⁶ gibi yaklaşımlar da yine

² Temel Yeşilyurt, "Alevi-Bektâşîliğin İnanç Boyutu", *İslâmiyât*, yıl: 2003, sayı: VI/ 3, 13-30.

³ Ahmet Taşgın, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 117; A. Faruk Sinanoğlu, *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*, IQ Yayınları, İstanbul 2008, s.114.

⁴ İmâmîye akideleri arasına Yahudi inanç ve akidelerinin sokulduğu hakkında bkz. Sâbir Ta'miyye, *el-Usûlu'l-Akidedu'l-İmâmîyye*, Kahire 2004, s. 28-33; S. Kutlu, "Mehdi ve Mesih inancının, imparatoru yarı tanrı gibi gören Sasaniler, Eski Yakın Doğu toplumlarından, Hıristiyan ve Yahudilikten İslam'a geçenler arasında daha yoğun görülebilir" diyor. Mehdilik inancının ise daha çok aşırı Şîî hareketler, İsnâ-âşeriyye Şîası, İsmailîlik-Hasan Sabbah Fedâileri, Bâtınîlik, Karmatîlik, Zeydîlik, Dürzîlik, Nusayrîlik, Kâdiyânîlik, Bâbilîk-Bahâilîk, Şeyhîlik vb. ekollerde mevcut olduğunu belirtiyor. Bkz. Sönmez Kutlu, "İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu", *İslam Bilimlerinde İhtisas Toplantıları*, 27-30 Ekim 2003.

⁵ Bâtınîler, Kur'an ve hadis lafızlarının herkes tarafından anlaşılabilir zahirî manasının dışında, yüksek tabakanın anlayabileceği bir bâtinî manasının bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Abdülcelil Şelebi, "et-Tefsirul Batînî: Neş'etuhu ve Esbabuhu: Bâtînî Tefsirin Doğuşu ve Nedenleri", (çev. Gıyasettin Arslan), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2004, sayı: 9/1, 99-108. Meselenin tarihi veçhesine baktığımızda, Bâtınîliğin ilk başarısı 909 tarihinde Mısır'da Fatmî Devleti'nin kurulmasıdır. 969'da ise İhşidiler devletini yıkarak Mısır'a iyice yerleştiler. Fatmî devleti Mısır ve Suriye'de propaganda ve işgallerle İslam dünyasını Şîileştirme faaliyetine girişti. Selçuklular ise Sünnîliği koruma

aynı dönemde sistemleşip yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Horasan'da IX. asırda, Ahmed b. Harb (ö.234/848), Hatem-i Esamm (ö.237/851), Ahmed b. Hadraveyh (ö.240/854), Ebû Talip Nahşebî (ö.245/859) gibi tevekkül ve fütüvvet ağırlıklı Horasan tasavvuf mektebinin ilk temsilcilerinin yetiştigi görülür.⁷

1. Ebu'l-Hasan Harakânî (960-1033)

Ebu'l-Hasan Harakânî, tarihî Horasan bölgesindeki Bistam şehrine bağlı Harakân köyünde 960 tarihinde dünyaya gelmiştir. Horasan muhitinde doğup büyüyen Harakânî, tarih kaynaklarında oldukça güzel vasıflarla övülmekte ve *Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harakanî* ismiyle anılmaktadır.⁸

Harakânî'nin tahsil hayatıyla ilgili fazla bilgimiz yoktur. O, kendisinin okuma yazma bilmediğini söyler. Ancak ona atfedilen beş eser, onun derin dini bilgisini gözler önüne sermektedir.⁹ Hakkında yazılanlardan, işlerini bizzat kendisinin gördüğü, maddi yardımları kabul etmediği anlaşılır. Nitekim Arap tarihçilerinden Sem'ânî, onun hayvanla yük taşıyarak ve taşınması için kiraya vererek geçimini sağladığını haber verir.¹⁰

Harakânî'nin, tasavvuf terbiyesini iki şeyhten aldığı bilinmektedir. Bunlardan ilki kendisinden yaklaşık bir asır evvel yaşamış olan Bayezid-i Bistamî'dir ki bu zattan üveysî metotla feyz aldığı rivayet olunmaktadır. İkincisi ise, kendi çağdaşı Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed

ve savunma yanında Şii-ihtilalci cereyanlara karşı mücadele etti. Bkz. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 206-207.

⁶ Abbasi halifesi Müktefi, 903'de Suriye'de büyük tehlike oluşturmaya başlayan Karmatileri büyük bir bozguna uğrattı. Bkz. Hayati Ülkü, *Muhtasar İslam Tarihi*, Şelale Yayınevi, İstanbul 1973, II, 633.

⁷ Abdülhakim Yüce, "Ebü'l-Hasan El-Harakânî", *Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi*, yıl: 2010, sayı: 87, 62.

⁸ el-Herevî, *Zemmul-Kelam ve Ehlihi*, Medinetü'l-Münevvere 1998, I, 62; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul 1951, I, 687; İhsan İlahi Zâhir, *et-Tasavvuf el-Menşe ve'l-Masâdir*, Lahor 1986, s. 103; Süleyman Uludağ, "Harakânî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 93-94; Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Eserleri)*, Kars 2004, I, 29, 32.

⁹ Ahmet Emin Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2014, sayı:1'de yayımlanacak.

¹⁰ İbn Mansur es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Dâru'l-Cinân, Beyrut 1988, II, 347.

Abdülkerim Kassâb-ı Âmulî'dir.¹¹ Tasavvufta yüksek derecelere ulaşan Harakânî'nin Harakân'daki tekkesini Şeyh Ebû Saîd ve Hâce Abdullah-ı Ensârî gibi devrin tanınmış sûfleri yanında, Sultan Gazneli Mahmud'un da ziyaret ettiği anlatılır.¹²

Arap tarihçiler, onun tekkesinin Harakân'da olduğunu ve H. 425 senesinin Aşure gününde 73 yaşında burada vefat ettiğini belirtirler.¹³ XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden *Gelibolulu Mustafa Âlî*¹⁴ ve XVII. asır seyyahı *Evlîyâ Çelebi*'ye göre,¹⁵ Sultan III. Murad döneminde (1574-1595) yapılan Kafkas seferi (1578-1579) sırasında, Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Kars'a geldi. Paşa şehrin kalesini harap halde görünce tamir edilmesine karar verdi. Kalenin onarımı devam ederken, askerlerden birisi rüyasında, kendisinin Ebu'l-Hasan Harakânî olduğunu söyleyen yaşlı bir şahıs gördü. Bu şahıs, kabrinin bulunduğu yeri tarif ediyordu. Şahsın anlattığı yer kazıldığında ise üzerinde Harakânî'nin ismi yazılı olan bir kabir ortaya çıktı. Bu olaydan sonra, Lala Mustafa Paşa kabrin üzerine kubbeli bir türbe, ayrıca adına tekke ve cami yaptırdı.

Osmanlı tarihçilerinin Harakânî'nin kabrinin Kars'ta bulunmasıyla ilgili bu nakilleri, Harakânî'nin Kars'ın fethine katıldığı ve burada şehit olduğu yönünde bir inancın doğmasına sebep olmuştur. *Bu inanca göre* Harakânî, Çağrı Bey'in Kafkasya seferi sırasında Kars'a gelmiş, Yahniler Dağı'nın eteklerinde Selçuklu-Bizans savaşına katılmış, yaralanmış ve şehit

¹¹ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Ma'âd*, İstanbul 1871, s. 128; Uludağ, "Harakânî", *DİA*, XVI, 93.

¹² Ali b. Osman Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, (nşr. S. Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 268; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 32-35; Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 89, 125.

¹³ Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1977, II, 360; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, II, 347.

¹⁴ H. Mustafa Eravcı, "Mustafa 'Ali'nin Nusret-nâmesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, yıl: 2005, sayı: XXIV/38, 169. Ayrıca bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi, Taş Çağlarından Osmanlı İmparatorluğu'na Değın*, Işıl Matbaası, İstanbul 1958, I, 526-527. Orijinal metin için bkz. Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusret-nâme*, British Museum Add. 22,011, II. Kısım, vrk. B197a; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 63; *Künhü'l-Ahbâr*'ın orijinal metni, vr. 515b.

¹⁵ Evliyâ Çelebi Mehmed Zillî ibn Dervîş, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Dersaadet 1314, II, 330.

düşmüş, bilahare Selçuklu kuvvetleri Bizans ordusunu dağıtmış ve şehrin kapıları Türklere açılmıştır.¹⁶ Bahsi geçen olay, çağdaş müverrihler tarafından doğrulanmamaktadır.¹⁷

1.1. Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışı

Şüphesiz Harakânî'nin tasavvuf anlayışı, birkaç satıra sığmayacak, belki de müstakil eserlere konu olacak kadar derindir. Ancak, biz meseleyi ana hatlarıyla ele almanın çabası içerisinde olacağız.

Harakânî, Bayezid Bistamî'nin zamanında yaşamamış olmasına rağmen, onun çok sadık bir müridi ve düşüncelerinin varisidir. Bu sebeple onun, Bayezid'e atfedilen "Tayfuriye" tarikatının mensubu olduğu dile getirilmiştir. Tayfurî olarak nitelendirilmesi sebebiyle başta Nakşibendîler olmak üzere, günümüze kadar pek çok tarikat silsilesinde Harakânî'ye yer vermektedirler.¹⁸ Ancak tasavvuf tarihinde yaygın olduğu şekliyle tarikatlar Hicri VI/Miladi XIII. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanmıştır.¹⁹ Harakânî'nin yaşadığı dönem, tasavvufî düşüncenin gelişme evresini henüz tamamlamadığı bir asra tesadüf etmektedir. Bununla birlikte, Harakânî'ye atfedilen *Şecere Risalesi*'nde onun tasavvufî usullerini görmek mümkündür.

Harakânî'nin tasavvuf anlayışına göre, nefsinin kötülüklerden arındırmak isteyen bir şahsın öncelikle irşad edici bir şeyhe mürid olup sadakatle bağlanması gerekir. Ayrıca tövbe edip, her an edep dairesinde olmalı, namazını kılmalı, bunun yanında kendisine verilen tesbihatı usulüne uygun yerine getirmelidir. Bunların yanında, "Fakr"ın kırk dört makamını bilmeli ve ona göre davranmalıdır. Tövbe ederek iç dünyasını arındıran,

¹⁶ Yalsızuçanlar, *a.g.e.*, s. 185; Yavuz Selim Uzgur, *Anadolu'nun Kalbi Harakânî*, Sufi Kitap, 2012, s. 13.

¹⁷ Yılmaz'ın ifadesine göre; "Kars insanı onun bir Selçuklu-Bizans savaşına katıldığını ve şehit düştüğünü gönül gözüyle görmüş ve öylece tarihi bir hakikat haline getirmiştir. Çünkü menkıbe ve destanlar, halk gözüyle görülen ve halkın hayalinde masallaşan tarihî gerçeklerdir." Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Tasavvuf", <http://www.hasankamilyilmaz.com>, Erişim tarihi, Aralık 2012; Seyfullah Korkmaz, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Veli", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl: 2001, sayı: XI, 327.

¹⁸ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 87-93.

¹⁹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 197.

ibadetlerle imanını güçlendiren birey, dış görünümüyle de ilgili birtakım değişiklikleri yapmak zorundadır. Bunlar; makas vurup saçlarını kesmeli, külah ve hırka giymeli, kuşak bağlamalı, süpürge vermeli, keşkül dolaştırmalı, seccade, kandil, zembil ve aleme önem göstermelidir.”²⁰

Adı geçen risalede, dervişliğe erbilmek için nefsin mertebeleri sayısınca merhaleyi kat etmenin gerektiği de vurgulanmıştır. Onun tasavvuf anlayışına göre, mürid olup tarikat yoluna giren salık, her daim iyilik istemeli, Allah’ın rızasına talip olmalı, kusur ve ayıpları örtmeli, sabrı elden bırakmamalı, Allah’a karşı şükreden ve elindekilere kanaat eden bir kul olmalıdır.²¹

Şecere Risalesi ve Nûru’l-Ulûm’dan başka Attâr’ın *Tezkiresi*’nde ondan nakledilen pek çok kelâm, onun tasavvuf anlayışını yansıtmaktadır. Buna göre o, el emeğini ve göz nurunu üstün tutan bir bilgedir.²²

Onun düşüncesine göre, gözünü dünya hırsı bürümüş âlim ile ilimden mahrum ham sofı insanlar arasında fitne sebebidir.²³ Peygamber vârisi olan kimse, O’nun fiil ve sözlerine uyandır. Cömertlik, güzel ahlâk sahibi olmak, hainlik bilmemek, halkın rehberi olmak, tamahkâr olmamak, hayrı ve şerri Allah’tan görmek gibi üstün vasıflar, sadece civanmert insanlarda bulunabilir.²⁴

Dervişlik: Üç pınardan beslenen bir denizdir. Birincisi az yemek, ikincisi cömertlik, üçüncüsü mahlukâta ihtiyaç duymamaktır.²⁵ Sûfi ise: Ölü

²⁰ Ebu’l-Hasan Harakânî, *Şecere (Seyr ü Sülûk) Risalesi*, (haz. Sadık Yalsızuçanlar), Sufi Kitap, İstanbul 2012, s. 23-50; Ayrıca bkz. Hamza Üzüm, “Ebu’l-Hasan Harakani’de Fakr Kavramı”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, yıl: 2013, sayı: 5, s. 97-116.

²¹ Harakânî, *Şecere Risalesi*, s. 47-48.

²² Çiftçi, *a.g.e.*, s. 221.

²³ Feridü’l-din Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (çev. S. Uludağ), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 624.

²⁴ Attâr, *a.g.e.*, s. 622.

²⁵ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 220, 225.

bir beden, yok olan bir kalp, yanık bir candır.²⁶ Yani, ona göre sadece merasim ve âdetlerle tasavvufta yol alınmaz.²⁷

Onun tasavvuf öğretisinde Allah'ı zikrin büyük önemi vardır. Hatta kâinattaki en güzel şey, devamlı zikreden bir kalptir. Ayrıca kişi her şeyi Hakk için yapmalı, amellerine riya karıştırmamalıdır.²⁸ Çünkü kibir, haset ve riya gibi kötü hasletler kişinin dinini yakan bir ateş gibidir.²⁹

Buraya kadar, Horasan Erenleri'nden Ebu'l-Hasan Harakânî'nin hayatı ve tasavvuf anlayışı temel özellikleriyle ifade edildi. Bu aşamadan sonra ise, Harakânî gibi aynı toprak ve ikliminin yetiştirdiği diğer bir eren, Hacı Bektaş Velî ele alınacaktır.

2. Hacı Bektaş Velî (1209-1270)

Hakkındaki tarihi bilgilerin yetersizliği ve menkıbevi rivayetlerin çokluğu, Alevî-Bektaşî kesiminde onun bir iman esası haline dönüşmesine yol açmıştır. Bu bilgi kıtlığı, Hacı Bektaş-ı Velî'yi Türkiye'de zaman zaman siyasi ve ideolojik spekülasyonlara malzeme haline getirmiştir.³⁰ Hacı Bektaş, ilim muhitinde de büyük ilgi görmüş ve onun hakkında çok farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Mesela onun tarihî varlığından şüphe edilerek, Bektaşî tarikatının gerçek kurucusununun Balım Sultan (ö.1516) olduğu dile getirilirken,³¹ Baba İlyas ekolünün temsilcisi bir sûfi olarak da görülmüştür.³² Bazen de Anadolu'yu Türkleştiren Türkmenlerin hayatına yön veren, bir halk önderi³³ olarak algılanmıştır.

²⁶ Attâr, *a.g.e.*, s. 627.

²⁷ Attâr, *a.g.e.*, s. 598, 600, 630.

²⁸ Attâr, *a.g.e.*, s. 635; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 257.

²⁹ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 239.

³⁰ A. Yaşar Ocak, "Hacı Bektaş-ı Velî", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 455.

³¹ Ma'sumî, "Bektaşîyye", (çev. Mürsel Öztürk), *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, Tahran 1383, VI, 190-197.

³² Michel Balivet, "Hacı Bektâş et Yunus Emre Ou L'universalisme Turc Medieval" (Hacı Bektaş ve Yunus Emre ya da Türk Ortaçağı Evrenselleşmesi", (çev. Perihan Yalçın), *HBVAD*, yıl: 2010, sayı: 55, 149; Eflâkî, *Manâkib Al-Ârifîn*, (nşr. T. Yazıcı), TTK Yay., Ankara 1976, I, 381; Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1986, I, 57; N. Tosun, kaleme aldığı bir makalesinde Eflâkî, Hüseyin Hüsameddin ve Fuad Köprülü gibi müelliflerin eserine dayandırarak Hacı Bektâş-ı Velî'nin Baba İlyas'ın halifelerinden birisi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Necdet Tosun, "Yünus Emre Rifâi,

Hacı Bektaş hakkında sağlıklı bir inceleme yapabilmek için birinci dereceden kaynaklara müracaat etmek gereklidir. Ancak çağdaş eserlerin yokluğu sebebiyle ikinci ve üçüncü dereceden eserlere bakma zorunluluğu hâsıl olmaktadır. Bu eserler arasında; XIV. yüzyılın sufilerinden Elvan Çelebi'nin *Menâkıbü'l-Kudsiyye'si*,³⁴ Ahmed Eflaki'nin *Menâkıbu'l-Arifin* adlı Farsça eseri,³⁵ Hacı Bektaş-ı Veli adına düzenlenen ve XV. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınan *Menâkıb-ı Hüncâr Hacı Bektaş-ı Veli*³⁶ adlı eser, aynı yüzyılda yaşayan Lamii Çelebi'nin *Nefehât Tercümesi*,³⁷ Aşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*³⁸ adlı eseri ve XVI. yüzyıldan Taşköprüzâde'nin *eş-Şekâyuku'n-Nu'mâniyye*³⁹ adlı eserini zikretmek gerekir.

Hacı Bektaş'ın tarihi şahsiyeti ve Anadolu'ya gelmeden önceki hayatına dair *Vilâyetnâme*'de yer alan menkıbevi bilgiler dışında kesin bir şeyler söylemek mümkün değildir.⁴⁰ Bu kaynağa göre, onun soyu baba tarafından Hz. Ali'nin soyundan altıncı İmam Musa el-Kâzım (ö.799)'a dayanır. Babası Horasan hükümdarı İbrahim-i Sâni lakabıyla anılan Seyyid Muhammed b. Musa Sâni, annesi ise Nişabur müftüsü Şeyh Ahmet'in kızı Hatem Hatun'dur.⁴¹ Nişabur şehrinde 1209 yılında dünyaya gelmiştir⁴². Asıl

Hacı Bektaş Vefâi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2013, sayı: 31, s. 109-115; Emine Işınsoy, *Hacı Bektaş-ı Veli*, TDV Yayınları, Ankara 2008. Bu romanın Bektaşilik inancı açısından akademik bir değerlendirmesi için bkz. Serdar Odacı, "Emine Işınsoy'un Hacı Bektaş Veli Romanında Bektaşilik Algısı", *HBVAD*, yıl: 2010, sayı: 55, 161-172.

³³ Gıyasettin Aytaş, "Hacı Bektaş-ı Veli ve Tomas More'da Hümanizm", *HBVAD*, yıl: 2010, sayı: 55, 142.

³⁴ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye*, (nşr. A. Y. Ocak), Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1984.

³⁵ Eflâkî, *Manâkıb Al-Arifin*, Ankara 1976.

³⁶ Hacı Bektaş Velî, *Vilâyetnâme*, (*Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî*), İstanbul 1958.

³⁷ Abdurrahman Câmî, *Nefahât'ül- Üns: Evliya Menkıbeleri*, çeviri ve şerh: Lamii Çelebi, (haz. S. Uludağ, M. Kara), İstanbul 1995.

³⁸ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Ali Beğ), İstanbul 1332.

³⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakâyık-ı Nu'maniyye Tercümesi (Şakâyık-ı Nûmaniye ve Zeyilleri)*, İstanbul 1989.

⁴⁰ Ocak, "Hacı Bektaş", s. 455.

⁴¹ Hacı Bektaş-ı Velî, *Vilâyetnâme: Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî*, (nşr. Abdülbakî Gölpinarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1958, s. 1, 3; Bayram Ali Çetinkaya, "Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş Velî: Hayatı Eserleri ve İnsan Anlayışı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1999, sayı: 3, s. 345-348.

adı *Bektaş* olup, zamanına yakın kaynaklarda ve vakfiyelerde, *Hacı Bektaş* şeklinde bahsedilmektedir.⁴³

Etnik kimlik açısından Arap ya da Türk olduğu tartışılmıştır. Onun soyunu Hz. Ali'ye dayandıran şecerelerin sonradan oluşturulması hasebiyle,⁴⁴ Türklük yönü ağır basmakta ve araştırmacılar tarafından onun Çepni boyuna mensup "Bektaşlı" kolundan olduğunu dile getirilmektedir.⁴⁵

Menkıbevi kaynaklar, onun doğum ve ölüm tarihleri konusunda sessiz kalmıştır. Bazı Osmanlı müellifleri onu Orhan Gazi (1326-1359) devri âlimleri arasında kabul ederken, bazıları da I. Murat (1359-1389) dönemi uleması arasında zikretmektedir⁴⁶. Bir diğer görüşe göre o, 1248 yılında

⁴² Hacı Bektaş'ın doğduğu köyün Nişabur'un 10 km doğusunda *Fuşencan* adına bir köy olduğu ifade ediliyor. Bkz. Mürsel Öztürk, "Hacı Bektaş Zamanında Nişabur'da Kültürel Hayat", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, yıl: 2008, sayı: 45, 146.

⁴³ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Ali Beğ), İstanbul 1332, s. 204-205; Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât* (nşr. Esat Coşan), Seha Neşriyat, Ankara 1982, s. XX-XXI; *Vilâyetnâme*, s. 4; Eflâkî, *a.g.e.*, I, 56; Emrah Dindi, *Hacı Bektaş-ı Veli'de Kur'an Anlayışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006, s. 4.

⁴⁴ Ebu'l-Hasan el-Harakânî gibi Hacı Bektaş'ın da Horasan coğrafyasından çıkması ve eserini Arapça kaleme alması kesinlikle Arap olduğunu göstermez. Tıpkı Hoca Ahmed Yesevî, Mevlânâ ve Yunus Emre gibi o da Türk'tür. Ancak fikirleriyle evrensel bir değer haline gelen bu kıymetli şahsiyetler, etnik kimlik hususunu çoktan aşmışa benziyorlar. Konuyla ilgili olarak bkz. İ. Agâh Çubukçu, *İslâm Düşünürleri*, Ankara 1983, s. 95; Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, İstanbul 1995, s. 48-50; Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1988, s. 141-145; Ahmet Yaşar Ocak, "Alevilik, Bektaşilik Gerçeği ve Bazı Tezler", *Türkiye Günlüğü*, yıl: 1994, sayı: XXXI, 117-118; Osman Cilacı, "Hacı Bektaş Veli'nin Din Anlayışı ve Makâlât'ındaki Yorumları Üzerine", *Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi Kongresi Bildirileri*, Hacıbektaş 16-18 Ağustos 1988, s. 121-133; Ali Yılmaz, "Hacı Bektaş-ı Veli Gerçekten Kalenderî mi idi? Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli'nin Değil mi?", *Türkiye Günlüğü*, yıl: 1995, sayı: 36, 161-162; Dindi, *a.g.e.*, s. 7; Ural İmîk Tanyıldızı, "Türk Kültürünün Gençlere Tanıtımında Medyanın Rolü: Hacı Bektaş Veli, Mevlana ve Yunus Emre Üzerine Bir Araştırma", *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 59, 101; Ruhattin Yazoğlu & Tuncay İmamoğlu, "Hatay ve Yöresindeki Dinsel Çeşitlilik ve Hoşgörü Ortamının Felsefî Bir Tahlili", *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, yıl: 2009, sayı 32, 1-9.

⁴⁵ Ocak, "Hacı Bektaş", s. 456. XV-XVI. yüzyıllarda Bektaşlı oymağının varlığıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Irène Beldiceanu-Steinher, "Les Bektasi a la Lumière des Recensements Ottomans (XV-XVI siècles)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, t.81, Vienne 1991, p. 21-79.

⁴⁶ Âşıkpaşazâde, s. 204-206; Mecdî Mehmed Efendi, *Şakâ-yık-ı Nu'maniye Tercümesi: Şakâ-yık-ı Nûmaniye ve Zeyilleri*, (nşr. A. Özcan), Tıpkıbasım, İstanbul 1989, I, 44; *Vilâyetnâme*, s. 91, 120; Faoqhi'ye göre Hacı Bektaş Veli 1270-1'de vefat etmiştir. I. Murad (1326-1389) ise tarih açısından uygun düşmemektedir. Bkz. Suraiya Faroqhi, "The

doğmuş, 1281'de Anadolu'ya gelmiş, 1337-38'de hayatını kaybetmiştir. Ancak Coşan, Hacı Bektaş'ın 1209'da doğup 63 yaşında 1270 tarihinde vefat ettiği kanaatinde dir.⁴⁷ Kanaatimizce kabule en yakın görüş de budur.

Hacı Bektaş'ın, Orhan Gazi (1281-1362) ve oğlu I. Murat (1326-1389)'ın saltanat yıllarında hayatta olduğu, hatta yeniçeri teşkilatı kurulurken ocağa duada bulunduğu, kıyafetlerini kutsadığı ve daha sonra yeniçerilerin piri seçildiği yönündeki rivayetlerin⁴⁸ sonraki dönemlerde ihdas edildiği tahmin edilmektedir.⁴⁹ Çünkü Hacı Bektaş, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce vefat etmiştir.⁵⁰ Âşıkpaşazâde'nin, onun Osmanlı hanedanından kimseyle görüşmediğini ifade ettikten sonra, yeniçeri ocağına dua ettiği yönündeki rivayetleri de kesinlikle reddetmesi bu tezi güçlendirmektedir.⁵¹

Tasavvuf eğitimi için Hoca Ahmet Yesevî'nin (ö.1166) halifelerinden Lokman Perende'ye emanet edilen Bektaş, eğitim sürecince gösterdiği olağanüstü haller sebebiyle *Hacı* ve *Hünkâr* lakaplarını almıştır.⁵²

Yesevî-Hacı Bektaş münasebetinden bahseden en eski yazılı kaynak durumundaki *Vilâyetnâme*'ye⁵³ göre Hacı Bektaş, Ahmet Yesevî ile

Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities", *International Journal of Middle East Studies*, April 1976, Vol. 7/ 2, 183.

⁴⁷ Coşan, *Makâlât*, s. XXIII-XXV; Irene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul 1988, s. 95.

⁴⁸ *Vilâyetnâme*, s. 91, 120; F. Köprülü'ye göre, Bektaşî menkıbelerine dayanan bu tür haberlerin hiçbir tarihi değeri yoktur. Bunun yerine Âşıkpaşazâde'nin konuyla ilgili açık ve kesin beyanı esas alınmalıdır. Bkz. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, Ankara, 1991, s. 48-49, dipnot 49.

⁴⁹ M. Alkan, Hacı Bektaş'ın yeniçerilerin piri sayılmasını şekli bulmaktadır. Bkz. Mustafa Alkan, "Yeniçeriler ve Bektaşîlik", *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi (HBVAD)*, yıl: 2009, sayı: 50, 256.

⁵⁰ *Vilâyetnâme*, s. 127-130.

⁵¹ Âşıkpaşazâde, s. 204-206; H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1998, 138-139.

⁵² *Vilâyetnâme*, s. 5, 6; Öztürk, Tarihi Boyunca Alevilik, s. 55; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 49-54.

⁵³ *Vilâyetnâme* ile ilgili değerlendirmeler hakkında bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 48-59; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980, s. 166; A. Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara 1997, s. 53; *Vilâyetnâme*'de İslami motiflerin yanında İslam öncesi motiflere de yer verildiği ifade edilmektedir. Bkz. Fatih Yavaş, *Hacı Bektaş-ı Velî'nin Vilâyetnâmesi'ndeki İslam Öncesi*

görüşmüş⁵⁴, onun manevi işaretleriyle Anadolu'ya yönelmiş ve Kırşehir civarındaki Sulucakarahöyük'te (Hacıbektaş) karar kılmıştır. Burada birçok derviş ve halife yetiştirip onları farklı yörelere irşat için görevlendirmiştir.

Âşıkpaşazâde, Hacı Bektaş'ın kardeşi Menteş ile birlikte Sivas'a gelip, Baba İlyas ile görüştüğünü, sonra Kırşehir'e ve oradan Kayseri'ye döndükleri, kardeşinin Sivas'a geçtiği ve orada vefat ettiğini, Hacı Bektaş'ın ise "Karayol"da karar kıldığını söyler. Ayrıca Bacıyan-ı Rum'dan Hatun Ana'yı evlat edindiğini, keşif ve kerametini bütünüyle ona gösterdiğini, şeyhlik yapamayacak derecede meczup bir şahsiyet olduğunu, bilahare öldüğünü kaydeder.⁵⁵

Hayatı hakkında sınırlı bilgilere sahibi olduğumuz, yaşadığı dönemde ve sonrasında büyük saygınlığı olan Hacı Bektaş Veli'nin şahsiyetini tanımak, tasavvuf anlayışını öğrenmek hususunda en önemli kaynak şüphesiz kendisine nisbet edilen eserlerdir. Onun *Makâlâtı*'nı ve menkıbelerinden bahseden *Vilâyetnâme*'yi bir de bu maksatla ele almak faydalı olacaktır.

2.1. Hacı Bektaş Veli'nin Tasavvuf Anlayışı

Onun "Horasan erenleri" diye bilinen Kalenderiyye akımına mensup sufilerden birisi ve dolayısıyla Horasan Melametiyye mektebinden olduğuna

ve *İslâmî Motiflerin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 102.

⁵⁴ *Vilâyetnâme*, s. 10; Hadiseye tarihi açıdan bakıldığında Hacı Bektaş'ın doğrudan Ahmet Yesevî (Ö.1166-7) ile görüşmesi ve onun halifesi olması mümkün görünmüyor. Çünkü Hacı Bektaş'ın doğum tarihiyle Yesevî'nin ölüm tarihi arasında 43 yıl fark vardır. Bu konu hakkında ilim çevresinde farklı görüşlerin olduğu bilinmektedir. Bkz, Köprülü, *a.g.e.*, s. 112; Coşan, *Makâlât*, s. XXXIII-XXXV; Öztürk, *Tarihi Boyunca Alevilik*, s. 54,56; Yılmaz Soyver, *Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği*, İstanbul 1996, s. 104; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik, Bektaşîlik*, İstanbul 1997, s. 53; Alanın uzmanlarından C. Gündoğdu, Hacı Bektâş-ı Veli'nin tarikatının kendine özgü bir yol olduğunu ve başka tarikatların şubesi olabilecek şekilde bir özellik sergilemediğini belirten Ahmed Hilmi ile aynı görüşü paylaşmakta ve Hacı Bektâş ile Ahmed Yesevî arasındaki bağlantı hususunda; tarihi belge ve kaynakların ortaya çıkması için beklemek gerektiğini dile getirmektedir. Bkz. Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Veli, Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yay., Ankara 2007, s. 100.

⁵⁵ Âşıkpaşazâde, s. 204-205.

kesin gözüyle bakılırken, Anadolu'ya geldikten sonra Baba İlyas-ı Horasani tarafından temsil edilen Vefâilik tarikatı çevresine katıldığı söylenir.⁵⁶

Ancak Taşköprüzâde, *Şakâyiku'n-Nu'mâniyye* adlı eserinde onu sünni bir sufi olarak görmektedir. Ona göre Hacı Bektaş: “keramet ehli bir velidir. Üzerinde kubbesi olan kabri Türkmen beldesindedir. Yanında bir zaviyesi vardır. Onu teberrüken yapılan dualar kabul olunur. Bazı zındıklar, onun söylemediği sözleri yalan olarak ona nisbet ettiler. Hâlbuki o, bu söylenen sözlerden kesinlikle uzaktır.”⁵⁷ Müellif böylece, Hacı Bektaş'ı gayri Sünni akımın merkezine oturtan yaklaşıma katılmadığını kesin bir dille ifade etmektedir. Bizim de kanaatimiz bu yöndedir.

Vilâyetnâme'sine göre Hacı Bektaş Velî, bütün ömrü boyunca bir kerecik olsun nefsinin muradını vermedi. Hiç kimsenin ayıbını görüp yüzüne vurmadı. Abdestsiz yere basmadı. Bazen halktan uzaklaşıp kendisini riyazete verdi.⁵⁸ Bazen halka Kur'an okumayı, namaz kılmayı öğretti. İyi kulları gayrete getirmek ve günahkârlara doğru yolu göstermek için ilahi âlemden kendisine ilham edilen arınma yollarını gösterdi. Onun arınma yöntemi akıl, edep ve takva ile desteklenmekteydi.⁵⁹ Yaptığı hizmetlerle Türkistan'da tanınan bir gönül eri oldu. Mekânını soranlara ise Hoca Ahmed Yesevî'nin tekkesini gösterdi.⁶⁰

Hacı Bektaş Velî, tasavvuf yolunun esaslarını *dört kapı ve kırk makam*⁶¹ kavramıyla izah etmiştir. Ancak Ebu'l-Hasan Harakânî iki asır öncesinde *Şecere Risalesi*'nde fakrın 44 makamından bahsetmiştir.⁶² Önce Hoca Ahmed Yesevî, sonra da Hacı Bektaş'ın bu hususta Harakânî'den

⁵⁶ Ocak, “Hacı Bektaş”, s. 455-456.

⁵⁷ Taşköprüzâde, *eş-Şakâyiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Daru'l-Kütüb'l-Arabî, Beyrut 1975, s. 16.

⁵⁸ *Vilâyetnâme*, s. IV, 4.

⁵⁹ Pervin Ergun, “Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye Adlı Eserinde Arınma”, *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 58, 13.

⁶⁰ *Vilâyetnâme*, s. 13.

⁶¹ Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, (haz: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 27-31.

⁶² Harakânî, *Şecere Risalesi*, s. 45.

etkilendiğini söyleyebiliriz.⁶³ Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât*'ında yer alan *dört kapı*dan maksadın şariat, tarikat, marifet ve hakikat olduğu anlaşılır. Kırk makam da bu kapılardan girilerek kat edilecek kırk adet merdiven basamağıdır. Hacı Bektaş, bu kapıları aralayarak her birindeki onar makamın neler olduğunu ve her makamdan bir sonraki makama ulaşmak için nelerin yapılması gerektiğini anlatır.

Şeriatla bulunan on makam: 1- İman getirmek, 2- İlim öğrenmek, 3- Namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetince hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmamak ve cenabetten temizlenmek. 4- Helal kazanmak ve faizi haram bilmek, 5- Nikâh kıymak (evlenmek), 6- Hayız ve lohusalık hallerine riayet etmek, 7- Cemaat sünnetine riayet etmek, 8- Şefkatli olmak, 9-Temiz yemek ve temiz giyinmek, 10- İyiliği emredip kötülükten men etmek⁶⁴ şeklindedir.

Tarikatta bulunan on makama gelince: 1- Tevbe etmek, 2- Mürid olmak, 3- Saç kesmek,⁶⁵ 4- Nefsi olgunlaştırmak için çaba sarf etmek, 5- Hizmet etmek, 6- Korkmak, 7- Ümidvâr olmak, 8- Hırka, zenbil, makas, seccade, yüz taneli tesbih gibi emanetlere sahip olmak, 9- Nasihat ve muhabbet sahibi olmak, 10- Aşk, şevk ve Allah'ın zenginliği karşısında insanın kendisini fakir hissetmesi, 11- Son makam ise can makamıdır.

Marifette bulunan makamlar ise: 1-Edep 2-Korku 3-Perhizkârlık, haram olandan sakınmak, takva sahibi olmak. 4-Sabır 5-Utanmak 6-Cömertlik 7-Bilgi sahibi olmak. 8-Miskinlik, benlikten geçip kişinin kendini Allah'a vermesi. 9-Marifet sahibi olmak.10-Kişinin kendini bilmesidir.

⁶³ Tasavvufî Türk edebiyatının ilk örneklerini ortaya koyan Ahmed Yesevî, Anadolu'da gelişen tasavvufî Türk edebiyatını da etkilemiştir. Onun *Fakr-nâme* isimli eserinde ortaya koyduğu *Dört Kapı Kırk Makam* öğretisi Yunus Emre gibi takipçileri tarafından da esas alınmıştır. XIV-XV. yüzyıllarda Yunus Emre'nin önemli bir takipçisi olan Eşrefoğlu Rûmî'nin *Dîvânı*'nda da Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin yer aldığı görülür. Bkz. Ferudun Hakan Özkan, "Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda Dört Kapı Kırk Makam", *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 59, 253; Temel Yeşilyurt, "Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2003, sayı: VIII, 18.

⁶⁴ Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, TDV Yay., s. 27, 29.

⁶⁵ Aynı usulün Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de de mevcut olduğu görülür. Bkz. *Şecere Risalesi*, s. 50.

Hakikatte bulunan makamlar: 1- Toprak gibi mütevazı ve verimli olmak, 2- Bütün herkese aynı gözle bakıp ayıplamamak, 3- Elinden gelen her iyiliği yapmak ve yerine getirmek, 4- Dünyadaki her şeyin ve herkesin kendisinden güvende olması, 5- Mülkün mutlak sahibi Allah'a karşı itaatkâr olmak ve ona olan muhabbetini göstermek, 6- Sohbet etmek ve hakikat sırlarını söylemek, 7- Seyrû sülûka girmek, 8- Sır saklayabilmek, 9- Allah'a yalvarıp yakarmak, 10- Allah'ın varlığını müşahede etmek ve ona ulaşmaktır.⁶⁶

Hacı Bektaş Velî'nin hedef kitlesi şüphesiz insanlardır. O, insanın dünya zevk ve nimetlerini terk edip şeytani sıfatlardan arınarak gerçek insanlık onuruna erişebileceğini belirtmiştir.⁶⁷ Onun, müminleri dört gruba ayırdığı görülür. Bunlardan birincisi âbidlerdir. Âbid sıfatını taşımak için kişinin yapması gereken şeyler namaz, oruç, zekât ve seferberlik olunca kaçmayıp savaşa katılmaktır. Ayrıca cünüplük hallerinde gusletmektir. Dünyayı terk edip ahireti sevmektir. İnsanları incitmemek, kibir, haset, buğz, cimrilik ve düşmanlık yapmamaktır. İkinci grup ise *zâhidler*dir. Bunlar tarikat topluluğundandır. Onlar ateş gibi yansalar gerekir. Çünkü her kim bu dünyada kendi özünü pişirirse, yarın ahirette türlü azaplardan kurtulur. Çünkü bir kez yanan bir daha yanmaz. Üçüncüsü *ârifler*dir. Aslı sudandır ve bunlar marifet grubudur. Su hem temiz hem temizleyicidir. Ârifler şirk pis olduğundan içlerine koymazlar ve kendilerini arındırırlar. Dördüncü grup ise *muhibler* olup asılları topraktır.⁶⁸

Görüldüğü gibi Hacı Bektaş Velî, sıraladığı bu dört grup insanın yükümlü olduğu şeyleri belirtirken, âbidlerin işlerinin tamamını İslam dininin ana prensiplerinden seçmiştir. Zâhid, ârif ve muhiblerin sorumlu olduğu hususlar ise daha çok İslam tasavvuf çevresinde yer etmiş olan dini olgular ve tasavvufi geleneklerdir.

⁶⁶ Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, TDV Yay., s. 30-31.

⁶⁷ Ayşe Yücel Çetin, "Ahmed Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Velî'de İnsan Anlayışı", *HBVAD*, yıl: 2008, sayı: 47, 45.

⁶⁸ Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, TDV Yay., s. 34-35.

Yukarıda ana hatlarıyla ele almaya çalıştığımız fikirleri çerçevesinden Hacı Bektaş Velî'ye bakıldığında, onun da Ebu'l-Hasan Harakânî gibi aynı kaynaklardan beslenen büyük bir İslam mutasavvıfı olduğu anlaşılır. Bu sebeple onu Bâtınî fikirlere sahip bir baba olarak takdim etmenin⁶⁹ büyük bir haksızlık olduğu söylenebilir. Tasavvuf bilginlerinin tarikat tasniflerinde Bektaşîlik'i, kurucu pirin fikirleri itibarıyla hak olan fakat zaman içinde değişik fikir ve kültürlerin tesiriyle bu noktadan uzaklaşan tarikatlar grubuna dâhil etmesi bizim bu fikrimizi destekler mahiyettedir.⁷⁰

Hacı Bektaş Velî'nin herkes tarafından kabul edilen önderlik ve bilgelik vasfının bir tecellisi olarak, temellerini attığı tasavvufî yol, zamanla kitleleri peşinden sürükleyen Bektaşîlik ekolü haline gelmiştir. Bektaşîlik, her şeyden önce, bir Türk tarikatıdır.⁷¹ Hacı Bektaş Velî öğretisi üzerinde yapılan araştırmalara dayanılarak, bu öğretinin Maturidilik ve Yesevîlik yanında, eski Türk kültürünün kalıntılarıyla beslendiği ileri sürülebilir.⁷²

Bektaşî tarikatının alt yapısını Hacı Bektaş Velî'nin, ilk tüzüğünü Kaygusuz Abdâl'in bu tüzüğü kurumsallaştıran kişinin ise Balım Sultan olduğu belirtilir.⁷³ Bektaşîlik'in anayasası konumundaki erkân ve buyrukların genelinde dinin kaynağının vahiyle ilişkilendirildiği dikkat çeker.⁷⁴ Bu âdâb ve erkâna göre derviş⁷⁵; *dert ehli olup cismi Hudâ*

⁶⁹ Hacı Bektaş-ı Velî'yi Bâtınî fikirlere sahip bir baba olarak gösterenlerin temel iddiaları hakkında bkz. Coşan, *Makâlât*, s. xi; Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde*, s. 4, 100, 199; A. Yaşar Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Süfiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 16; Ali Duran Gülçiçek, "Hacı Bektaş Velî'nin Yaşam Felsefesi", *HBVAD*, yıl: 2003, sayı: 27, 267-279; Faik Aslan, *Hacı Bektaş Velî'nin Düşünce Dünyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2007, s. 2; Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya 2005, s. 94.

⁷⁰ Kara, *a.g.e.*, s. 272.

⁷¹ Özcan, *a.g.m.*, s. 1.

⁷² Siddık Korkmaz, "Hacı Bektaş Velî Öğretisinde İtikadi Unsurların Menşei", *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 59, 119, 126; Kutluay Erdoğan, *Alevî ve Bektaşî Gerçeği*, IQ Yayınları, İstanbul 2010, s. 65.

⁷³ Kemal Üçüncü, "Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı Vadisinde Bâtınî Yorum Geleneği Üzerine Bazı Düşünceler", *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 59, 223; Hüseyin Özcan, "Bektaşî Adâb ve Erkânı", *HBVAD*, yıl: 2001, sayı: 19, 3.

⁷⁴ Ahmet Yıldırım, "Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'ân Ve Sünnete Bakışı", *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I, Bildiriler*, Isparta 28-30 Eylül 2005, s. 287.

korkusundan zayıf ve yüzü sarı olmaktır. Her ne işlersen Allah için işleyip riya etmemektir. Hak kelâmından gayri kelâm söylemeyip ve düşünmeyip daima Allah'ı zikretmektir. Cümle halka yaman sanmamaya işarettir. Aşk-ı Hakk'la daima şâd olmaktır. Tarikat ise; kulluk, riyâzet, daima Hak'la meşgul olmak, kanaat, Hakk'ın emrine teslim olmaktır.⁷⁶ Bektaşî'ye gelince,⁷⁷ dış yüzüyle halka, iç yüzüyle Hakk'a bakan kâmil insandır.⁷⁸

15. yüzyılın ikinci yarısında mevcut olduğu⁷⁹ anlaşılan Bektaşîlerin⁸⁰ Anadolu Bektâşîleri (Çelebi Kolu) ve Rumeli Bektaşîleri (Babağân Kolu) olmak üzere iki büyük kola ayrıldığı görülür.⁸¹ Osmanlı döneminde popüler bir Türk tarikatı olan Bektaşîlik, 1826 senesinde yeniçeri ocağının kapatılmasıyla birlikte yasaklanmış, sonra Sultan Abdülaziz döneminde serbest bırakılmıştır.⁸²

Buraya kadar, sadece yaşadıkları çağda değil, yüzlerce yıl sonra bile büyük kitleleri etkilemeye devam eden iki büyük gönül insanını tarihî ve dinî-tasavvufî yönleriyle ele almaya gayret ettik. Bu aşamadan sonra Ebu'l-Hasan Harakânî ile Hacı Bektaş Velî arasındaki ilişkileri ve bağları ortaya koymaya çalışacağız.

⁷⁵ Fuat Bozkurt, "Buyruk ve Buyruğa Göre Alevi Kimliği", *HBVAD*, yıl: 2008, sayı: 45, 12-14.

⁷⁶ Özcan, a.g.m., s. 11-13.

⁷⁷ Rıza Yıldırım, "Bektaşî Kime Derler?: Bektaşî Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi", *HBVAD*, yıl: 2010, sayı 55, 23.

⁷⁸ Cavit Sunar, *Melamilik ve Bektaşîlik*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 20.

⁷⁹ Âşıkpaşazâde, 205-206.

⁸⁰ Salih Çift, "Modern Anlamda İlk Bektaşîlik Kitabı Olarak Mir'âtü'l-mekâsîd ve Kaynakları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2006, sayı: XV/I, 188.

⁸¹ Bektaşî kültürüne mensup bazı kişiler için kullanılan *Kızılbaşlık* kavramı ise Safevî hanedanını destekleyen on iki dilimli kırmızı başlık takan Türkmenler için kullanılan bir terimdir. Bkz. Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008, s. 8, 14 dipnot no: 34; Sunar, a.g.e., s. 11.

⁸² Coşan, *Makâlât*, XXIX; F.R. Hasluk, *Bektâşîlik Tetkikleri*, (çev. Râgıp Hulûsî), MEB Yayınları, Ankara 2000, s. 2; Rabia Harmanşah, *Facts, Meanings, And Cosmologies: Bektashi Responses to the Abolition of Religious Orders in 1925*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. vii; Kemal Daşcıoğlu, *1827 Tarihli Muhallefât Defterine Göre Bektâşî Zaviyeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 1996, s. v; Bu ocağın kapatılmasına farklı bir yaklaşım için bkz. Reha Çamuroğlu, *Yeniçerilerin Bektaşîliği ve Vakayı Şerriye*, Ant Yayınları, İstanbul 1991, s. 107.

3.Ebu'l-Hasan Harakânî ile Hacı Bektaş Velî Arasındaki Bağlar

Ebu'l-Hasan Harakânî'nin, üveysilik kanalıyla Bayezid Bistâmî'den aldığı rivayet olunan manevi mirası, Yusuf el-Hemedânî (ö.1140) ve Hoca Ahmet Yesevî'ye (ö.1166), onun kanalıyla da Hacı Bektâş-ı Velî'ye (ö.1270), ondan da birçok mutasavvıfa ulaştığı bildirilir. Mevlânâ'nın, Harakânî'den *bilgeler bilgesi* diye söz etmesi ve pek çok şeyi ondan öğrendiğini dile getirmesi⁸³, onun kendisinden sonraki İslam sufileri üzerindeki tesirini ortaya koyar. Harakânî bu yönüyle Yesevîlik, Mevlevîlik, Nakşibendîlik, Halvetilik ve Kadirilik'e de kaynaklık etmiştir.⁸⁴

Hacı Bektaş'ın Yesevîlik yoluyla ilişkisi onun tasavvuf anlayışı konusu ele alınırken ifade edilmişti. Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Bayezid Bistâmî kanalıyla yukarıda adı geçen diğer tasavvuf ekollerine de kolbaşıklık ettiğini ifade edelim. Ancak çalışmamızın hacmini daha fazla aşmamak adına, bu bağlantılardan Harakânî-Yesevî ve Nakşî-Bektaşî bağlantısına değineceğiz.

Bilindiği gibi tarikatlar Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali (r.a.) vasıtasıyla, Peygamber (s.a.v.) de son bulurlar. Türkistan bölgesinde doğan ve kısa zamanda oldukça geniş bir bölgeye yayılan Yesevî tarikatı da süluk silsilesi bakımından, üç farklı koldan Peygamber (s.a.v.)'e ulaşır. Meselenin dikkat çeken yönü ise, bu kolların üçünde de Ebu'l-Hasan Harakânî'nin yer almasıdır.

Bu silsilelerden birincisinde; Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ebubekir, Selman Farisi (r.a.), Kasım b. Muhammed es-Sadık, Cafer Sâdık, Bayezîd Bistâmî, Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebu Ali Farmedi, Yusuf Hemedani'den sonra Hoca Ahmed Yesevî'de son bulur.

İkinci sıralama ise, Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali (r.a.), İmam Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakır, Bayezid Bistâmî, Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebu Ali Farmedi, Yusuf Hemedani ve Hoca Ahmed Yesevî şeklinde sıralanmaktadır.

⁸³ Abdülhakî Gölpinarlı, *Mesnevi ve Şerhi*, MEB Yay., İstanbul 1985, VI, 322, 555.

⁸⁴ Tahsin Yazıcı, "Ebû Ali el-Farmedi", *DİA*, İstanbul 1994, X, 90.

Yesevî yolunun üçüncü silsilesine gelince, Hasan Basrî, Habib A'cemi, Davud Taî, Siraceddin Bağdadî, Ma'ruf Kerhî, Bayezid Bistamî, Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebu Ali Farmedî, Yusuf Hemedanî, Hoca Ahmed Yesevî'de son bulur.⁸⁵

Nakşî ve Bektaşî silsilelerinde, tarikat bağı Ebu'l-Hasan Harakânî'nin ruhani hocası Bayezîd-i Bistamî olup, bu zat kanalıyla İmam Cafer'e kadar uzanır.⁸⁶ Buna göre silsile şu şekildedir: Hz. Ali, Hz. Selmân-i Fârisi, Kâsım b. Muhammed, İmam Cafer Sadık, Bâyezid-i Bistâmî, Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebu Ali el-Farmedî, ondan Yusuf el-Hemedânî'ye gelerek ikiye ayrılır. Bir kısmı Abdülhâlık Gücdüvânî vasıtası ile Nakşî silsilesinde Hoca Muhammed Bahâeddin Nakşibendî'ye gelerek Nakşibendî tarikatını kurar. Diğeri de Hoca Ahmed Yesevî ve ondan da Şeyh Lokman el-Perende vasıtası ile Bektaşî tarikatının Piri Hacı Muhammed Bektaş-ı Velî el-Horasânî'ye ulaşarak Bektaşî tarikatı meydana gelir.⁸⁷

Diğer bir Bektaşî tarikat silsilesinin ise: Hz. Ebu Bekir, Hz. Selman-ı Farisi, Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekir, Cafer-i Sâdık, Bayezid-i Bistami, Ebu'l-Hasan Harakânî, (Ebu'l-Hasan Harakânî'nin bir nisbeti de Ebu'l-Kasım Gürkânî'ye, onun bir nisbeti de Ebu Osman Mağribî'ye, ondan Cüneyd-i Bağdadî'ye ve ondan da Hz. Ali'ye dayanır), Şeyh Ebu Ali Farmedî, Hoca Yusuf el-Hemedanî, Hoca Ahmed Yesevî, Şeyh Lokman el-Perende ve Hacı Bektaş Velî el-Horasânî⁸⁸ şeklinde sıralandığı görülür. Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât* adlı eserini doçentlik tezi çerçevesinde ele alan ve eserin tenkitli metnini yayımlayan değerli bilim adamı merhum Coşan, bir tebliğinde Nakşî-Bektaşî ilişkisinin tarihî bir gerçek olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹ Coşan'ın bu tespiti ve konunun diğer uzmanlarının belirttiği

⁸⁵ Mevlânâ Ali b. Hüseyin, *Reşahat Ayn el-Hayat*, (sadeleştiren: Necip Fazıl Kısakürek), V. Baskı, İstanbul (?), s. 8; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s. 322.

⁸⁶ Sunar, *a.g.e.*, s. 35.

⁸⁷ Kara, *a.g.e.*, s. 236.

⁸⁸ Sunar, *a.g.e.*, s. 34, 36.

⁸⁹ Mahmut Esat Coşan, "Hacı Bektaş-ı Velî ve Tasavvuf", *Konferans*, Marmara Üniversitesi, İstanbul 27 Nisan 1993.

silsilelere dayanarak⁹⁰, Nakşî-Bektaşî bağlantısının uydurma olduğu yönündeki itirazların yersiz olduğu söylenebilir.

4. Harakânî ile Hacı Bektaş'ın Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları

Türkler, İslâmiyet'ten önce de Araplarla tanışmaktaydı.⁹¹ Hatta Hz. Peygamber döneminde Arapların Türkler hakkında bilgi sahibi oldukları yönünde rivayetler mevcuttur.⁹² Ancak Türklerle Arapların doğrudan doğruya temasa geçmeleri, Hz. Ömer (r.a.) döneminde gerçekleşmiştir.⁹³

Meydana gelen uzun süreli mücadeleler esnasında iki milletin birbirini tanımaya başladığını, Köymen'in tabiriyle; İslam âlemiyle Türkler arasında geçen dostane münasebetler, müspet hizmet ve menfî davranış dönemlerinden sonra devlet kurma safhasına gelinmiş oldu.⁹⁴ Türklerin kurduğu ilk Müslüman Türk devletleri;⁹⁵ Abbasilere bağlı Türk valilerince Mısır'da kurulan Tolunoğulları, İhşitoğulları gibi devletlerdir. Müstakil devletler ise Karahanlılar, Gazneliler olup, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun öncüleriydi.⁹⁶ Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan evvel⁹⁷ Selçuklular, Karahanlı ve Gazneli baskısından kurtulmak, Allah adına cihad etmek vb. sebeplerle ilk akınlarını Bizans egemenliğindeki

⁹⁰ Eraydın, *a.g.e.*, s. 434-435.

⁹¹ Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *Menâkıb Cund el-Hilafe ve Fezail'ül-Etrak*, (nşr. Ramazan Şeşen), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 28.

⁹² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008, s. 31.

⁹³ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi, Yayınları, İstanbul 1999, s. 10; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, II, 141; Salim Cöğce, "Doğu Akdeniz Çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Hatay 25-29 Ekim 2000), Ankara 2001, I, 139-167; Mehmed Ali Aynî, *Küçük Tarih*, Vilayet Matbaası, Kastamonu 1317, s. 58.

⁹⁴ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 5-9; A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 75.

⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu, "İlk Türk-İslam Siyasî Teşekkülleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 2001, I, 305-379; Nesimi Yazıcı, "İlk Müslüman Türk Devletleri", *Türk Tarihi ve Kültürü*, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 36.

⁹⁶ Köymen, *a.g.e.*, s. 9.

⁹⁷ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, (çev. F. Nafiz Uzluk, M. Nuri Gençosmanoğlu), Ankara 1943, s. 109.

Anadolu'ya yaptılar.⁹⁸

Selçuklu devleti, Anadolu'nun fethi ve Türk-İslam yurdu haline getirilmesine öncülük etti. Anadolu'nun fethi üç ana safhada gerçekleşti. Bunlar; Oğuz-Türkmen akınları, düzenli imparatorluk ordularının yaptığı fetih hareketleri, Anadolu'da kurulan yerel tabi devletlerin giriştikleri fetihlerdir.⁹⁹

Selçuklular, ilk akınlarını 1015-1020 yıllarında başlatarak Anadolu'yu fethettiler.¹⁰⁰ İlk akının ise Çağrı Bey'in yaptığı belirtilir.¹⁰¹ Ebu'l-Hasan Harakânî'nin de katıldığına dair rivayetler bulunan bu keşif amaçlı seferde¹⁰² Çağrı Bey, 1016¹⁰³ tarihinde Doğu Anadolu yönünde harekete geçmiştir.¹⁰⁴ Selçuklu kuvvetleri, Horasan'da Türkmenlerin katılımıyla güçlenmiş, Zağanos dağlarının doğu tarafına girmiş ve buradan Azerbaycan'a geçmiştir.¹⁰⁵ Çağrı Bey'in, 1018'de Van havzasındaki Vaspurakan Ermeni Krallığı'na hücum ettiği yönünde rivayetler vardır.¹⁰⁶ O, buradan Gürcü topraklarına girmiş,¹⁰⁷ Anı Krallığı'na bağlı Bıcnı/Beçni

⁹⁸ Köymen, *a.g.e.*, s. 32, 233; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 1.

⁹⁹ M. Altay Köymen, "Anadolu'nun Fethi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, yıl: 1961, s.90.

¹⁰⁰ Mükrimin H. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, s. 2.

¹⁰¹ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 49; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 31.

¹⁰² İbrahim Özkaya, Kemal Alin, *Harakânî'den Sultan Divânî'ye Nur Damlaları*, Kars Belediyesi Kültür Sanat Yayınları, İzmir 2012, s. 55..

¹⁰³ Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s. 175.

¹⁰⁴ Yinanç, *a.g.e.*, s. 35; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1972, s. 16.

¹⁰⁵ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 39-40.

¹⁰⁶ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", (çev. Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, yıl: 1937, sayı: 1/2, 166; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 321; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 14; M. Beşir Aşan, *Elaziğ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri, (11-13. Yüzyıllar)*, TKAE Yayınları, Ankara 1992, s. 36.

¹⁰⁷ Köymen, *a.g.e.*, s. 33.

Kalesi kumandanını mağlup etmiş,¹⁰⁸ ancak Anı şehrine girememiş ve 1021'de Maveraünnehir'deki Tuğrul Bey'in yanına dönmüştür.¹⁰⁹

Çağrı Bey'in bu ilk akını, Selçukluların bölgedeki saygınlığını artırmış ve askeri güce yeni katılımlar olmuştur. Ayrıca, Türklerin, Doğu Anadolu'daki siyasi, askeri, coğrafi ve iklim şartlarını keşfetmelerini sağlamıştır. Diğer taraftan, yurtsuz kalan Selçuklulara yeni *ebedi Türk yurdunu* işaret etmiştir.¹¹⁰

Anadolu'nun fethinin "Oğuz-Türkmen akınları" denilen bu ilk aşamasında, kalıcı fetihler gerçekleşmemiş, ancak Bizans'ın mukavemetini yıpratıcılarından, müstakbel Selçuklu istilasına zemin hazırlamıştır. Bu aşamanın diğer bir yönü de, fethin askeri ve içtimai üssü konumundaki Horasan coğrafyasından, Anadolu'ya akınlar düzenleyen gazilerin içerisinde, Horasan Erenlerinin de yer almasıdır.¹¹¹ Yukarıda zikrettiğimiz üzere Harakânî'nin Anadolu'ya yönelik ilk fetih hareketine fiilen katıldığına dair bir rivayet dile getirilmektedir. Ne yazık ki, elimizde bu iddiayı doğrulayacak ilmi bir delilimiz mevcut değildir. Ancak fetihlerin başladığı tarihte harekât üssünde yaşaması hasebiyle, Harakânî'nin de diğer Horasan Erenleri gibi fethin manevi mimarlarından birisi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca *Attar*'ın, Harakânî'den naklettiği bazı sözler onun şehitlik arzusu taşıdığı¹¹² yönünde anlaşılabilir gibi, *Nuru'l-Ulum*'da Hatem-i Esamm'dan nakledilen: *Kutsal savaşa gidip savaş alanında inananların safında durunca, Allah'ın rahmetiyle gök kapıları açılır; her ne hacetin varsa yerine getirilir dediler. O yıl savaşa gideceğimi herkese ilan ettim. Savaşlara katılara ilk safta durdum* sözleri, bazı sufilerin, dini arzularının kabulü için savaş alanlarını seçtikleri ve en ön saflarda yer

¹⁰⁸ Yinanç, *a.g.e.*, s. 36; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁰⁹ Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 3; Müverrih Vardan, s. 173.

¹¹⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 91.

¹¹¹ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yayınları, İstanbul 1993, s. 11.

¹¹² "İlahi! Öyle bir fırka vardır ki, kıyamet günü şehit olarak diriltileceklerdir. Çünkü senin yolunda öldürülmüşlerdir. Bense senin şevk kılıcınla öldürülmüş bir şehit olarak diriltileceğim." Bkz. Attâr, *a.g.e.*, s. 617.

aldıklarını gösterir. Horasan ekolünün temsilcilerinden olan Harakânî'nin de Allah'ın rızasını talep için savaflara katılması ihtimal dâhilindedir.

Selçuklu Devleti, Gazneliler karşısında kazanılan Dandanakan muharebesi (1040) neticesinde kurulduktan sonra, Selçuklu tahtına oturan Tuğrul Bey'in, devletin gücünün uzanabildiği yerlere kadar, Batının fethini üzerine aldığı ve ilk andan itibaren fetihleri planladığı, emrindeki prensleri gruplara ayırarak muhtelif bölgelerin fethine memur ettiği bilinmektedir. Bu fetihler neticesinde Anadolu'da, anavatandan binlerce kilometrelerce uzakta yeni bir Türk Vatanı meydana gelmeye başlamıştır.

Tuğrul Bey dönemindeki (1040-1063) fetihler, prensler liderliğinde ya da bizzat kendisi tarafından düzenlenmiştir. Bu fetihler çerçevesinde 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da ise Sivas şehirleri açılmıştır. Ancak bu fetihlerin geçici olduğu ve herhangi bir sınır değişikliği vuku bulmadığı dile getirilmiştir.

Sultan Alparslan döneminde (1063-1072); Anı, Kars (1064), Malazgirt (1067) gibi büyük şehirler Selçuklu Devleti'ne ilhak edilmişlerdir. 1071 Malazgirt zaferi akabinde ise Türk akıncıları, sadece iki yıl içerisinde Ege ve Marmara sahillerine indiler. Üsküdar'a kadar bütün Anadolu'da ayak basmadıkları yer bırakmadılar. Bu büyük zaferin sonrasında Anadolu'da Türk beyliklerinin kurulmaya başladığı görülür.¹¹³ Bu devletlerden birisi de İznik'te Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından tesis olunan Anadolu Selçuklu Devleti'dir.

1080'li yıllara gelindiğinde ise diğer Türk beylikleriyle Anadolu Selçuklu Devleti'nin askeri-siyasi faaliyetleri sayesinde, Ermenilerin Antakya, Tarsus, Kilikya ve Maraş gibi yerlere çekildikleri,¹¹⁴ Bizans'ın İstanbul'a hapsediği, Anadolu'daki Türk varlığının ise kalıcı hale geldiği görülür.

Anadolu'ya yönelik ilk fetih hareketlerinde olduğu gibi, Moğol istilasının İslam âlemini kasıp kavurduğu 13. yüzyılın ilk yarısında da

¹¹³ Köymen, a.g.m., s. 92-98, 106, 116,

¹¹⁴ Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, (nşr. H. D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara 2000, s. 155-156.

Anadolu'ya gelen kalabalık göçebe-yarı göçebe Oğuz Türklerinin içerisinde Horasan Erenleri yer almaktaydı.¹¹⁵ Bu şahıslar, çağdaş kaynakların tasvirine göre genelde meczup tabiatlı kimselerdi.¹¹⁶ İnançları arasında az çok Şiiliğe meyiller, hatta yaygın bir Hz. Ali taraftarlığı vardı.¹¹⁷ Bu dervişler, müritleriyle birlikte uç bölgelerde zaviyeler kurarak, hem gayrimüslim halkın İslam ile tanışmasına, hem de Türkmen toplumunun İslam'ı özümsemesine katkıda bulunuyorlar, ayrıca Anadolu coğrafyasındaki Türk iskânını da hızlandırıyorlardı.¹¹⁸

Menâkıbnâme'nin bildirdiğine göre Hacı Bektaş Velî, Türkistan coğrafyasında iken Hoca Ahmed Yesevî'nin Bedahşan kâfirlerinin eline esir düşen oğlu Kutbettin Haydar'ı kurtarmıştır.¹¹⁹ Yine aynı kaynaklarda Hacı Bektaş Velî'nin, Ahmed Yesevî'nin elinden *Kutbu'l-aktâblık*¹²⁰ icazetini almasından sonra, yine onun manevî işaretleriyle Anadolu'ya yönelmesi ve Sulucakarahöyük'ü kendisine yurt edinmesi, ayrıca Anadolu'ya geldikten sonra da, Yesevî adına davetçilik ve dervişlik yapması konu edilmektedir.

Rivayete göre Sulucakarahöyük'te ikamet eden Hacı Bektaş, Tekkekaya ve Kızılchalvet köyüne yakın bir yerde de zaviye kurar. Burada

¹¹⁵ Turan, Selçuklular ve İslamiyet, s. 64.

¹¹⁶ Âşıkpaşazâde, Abdal Musa ile ilgili olarak *kendisi meczub, bed lâ ar, yezîdî, şeyhlikten ve müridlikten fârîğ idi* demektedir. Bkz. Âşıkpaşazâde, 205.

¹¹⁷ Salih Çift, "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Bektaşî Tekkeleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2001, sayı: X/2, 226.

¹¹⁸ Barkan, *a.g.e.*, s. 11; Gülten Üzüm, "Cem Törenlerinin Semiotik Analizi", *HBVAD*, yıl: 2008, sayı: 48, 143; Osmanlı dönemi boyunca dervişler ve zaviyeleri hem şehirler hem de kırsal bölgeler için önemli roller üstlendiler. Anadolu ve Rumeli'nde tekke ve zaviye isimleri altında teşkilatlanan derviş müesseseleri, etrafında ileride oluşacak yerleşim birimlerinin de nüvesini teşkil etmişlerdir. Örneğin, Asya'dan gelen göçlerle de muhatap olan Kayseri yeni bir kimlik kazandı. Asya'dan, doğudan akın eden Türkmenler, Ahmed Yesevî dervişleri, alperenler Kayseri'yi bir Müslüman-Türk şehri haline getirdiler. Bkz. Ahmet Vehbi Ecer, "Ahmed Yesevî Dervişi Ahi Evren ve Kayseri'de Ahilik", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl: 2001, sayı: XI, 16.

¹¹⁹ *Vilâyetnâme*, s. V, 10.

¹²⁰ Tasavvuf düşüncesine göre "ricâl'ul-gayb" adıyla anılan ve dünyayı idare ettiklerine inanılan sufiler topluluğu vardır. Bunların başında "kutub" bulunur. Kutub, değirmen taşının miline verilen isimdir. Değirmen taşı bu milin etrafında döndüğü gibi dünya da bu kutubla döner. Gavs, gavsu'l-âzâm, kutbu'l-aktâb bunun diğer isimleridir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 326; Kara, *a.g.e.*, s. 251-252.

mutfak ve fırın yapılır, dervişler yemek pişirerek gelene geçene ikram ederler.

Kısaca belirtmek gerekirse *Menâkıbnâme*'nin başındaki olaylar, Hacı Bektaş'ı kâfirlerle cihat eden bir gâzî-velî hüviyetinde göstermektedir.¹²¹ Anadolu'daki menkıbelerinde ise, sadece keramet kudretiyle kâfirleri Müslüman eden bir velî şahsiyetiyle yansıtılır. Eserde genellikle misyoner dervişlerin havası hâkimdir. Kendisi gibi Hacı Bektaş'ın halifeleri de gittikleri yerlerde ateşli birer din yayıcısı sıfatıyla gayri Müslimleri ihtida ettirirler.¹²²

Moğol istilası ve diğer sebeplerden Anadolu topraklarına göçen Türkmen gruplarının yanında, bölgenin yerleşik gayrimüslim ahalisini de derinden etkileyen Hacı Bektaş Velî, temellerini Hoca Ahmed Yesevî'nin oluşturduğu, dinî-tasavvufî görüş etrafında insanları organize etmiştir. Bu oluşum daha sonra Bektaşîlik adıyla bir tarikat ekolüne dönüşecektir.¹²³

Bugün Hacı Bektaş Velî'nin, Anadolu coğrafyasının yanında Balkan ülkelerinde de bilinen bir önder olması,¹²⁴ buralardaki Bektaşî dergâhlarına Hıristiyan halkın saygı duyması, Hünkâr'ın düşünce genişliğini gösteren bir delildir.

SONUÇ

Anadolu'nun fethi ve İslamlaşması aşamasında, Anadolu'ya gelen Türk nüfusun içerisinde, kendilerine Horasan Erenleri de denilen tasavvuf erbabı da bulunuyordu. Bu şahıslar, Anadolu'nun Türk-İslam yurduna dönüşmesine büyük hizmetleri geçmiştir. Bu makalede, Horasan Erenleri'nin

¹²¹ *Vilâyetnâme*, s. 10, 16, 19-20, 44.

¹²² *Vilâyetnâme*, s. 74-75, 83; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 7; Kingsley, bu durumu Bektaşîlikte hem Müslüman hem Hıristiyan nüfusu çekebilecek unsurların olmasına dayandırmaktadır. Bkz. John Kingsley Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, (çev. R. Çamuroğlu), İstanbul 1991, s. 29.

¹²³ Ayrıca bkz. G. Üzüm, a.g.m., s. 144; Hamiye Duran, "Velâyetnâme'ye göre Hacı Bektaş-ı Velî", *HBVAD*, yıl: 2010, sayı: 55, 136.

¹²⁴ Machiel Kiel, "Bektaşî Ocağının Arnavutluk'taki Kuruluş Tarihine Dair Bir Not", (çev. Cemal Çakır), *HBVAD*, yıl: 2000, sayı: 13, 37-42.

en seçkin iki temsilcisi; Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektaş Velî konu edilmiştir.

XI. yüzyılda Anadolu'ya yönelik Türk fetih hareketinin başladığı dönemde, Horasan'da bulunan Ebu'l-Hasan Harakânî'nin, fiili olmasa da fethin manevî önderlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

Günümüzdeki çoğu tasavvufi yolun kolbaşı durumundaki Ebu'l-Hasan Harakânî'nin en önemli prensiplerinden birisi, Allah'tan başka hiçbir canlıya ihtiyaç duymamaktır. Buradan, onun başkalarına yük olmayı değil, çalışmayı ve el emeğiyle geçinmeyi şiar edindiği anlaşılıyor.

Harakânî, öz ile sözün birbirine uymasına ve dolayısıyla dinin emirlerinin gündelik hayatta samimi şekilde tatbik edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca yemek-içmek, uyumak, konuşmak, gülmek gibi insani eylemlerin ölçülü yapılmasını dile getiren Harakânî, bu yönüyle erdemli olmanın ancak, kişinin maddi-manevi açıdan kendisini disipline etmesiyle mümkün olacağını savunmaktadır.

Hacı Bektaş Velî ise Yesevîlik'in Anadolu'daki en faal uygulayıcısı olup, 13. yüzyıl Anadolu'sunun İslâm'ı özümsemesine önemli katkılarda bulunarak adını Horasan Erenleri arasına yazdıran büyük bir şahsiyettir. Onun tasavvuf anlayışında, iman ve ilmin kıymeti yücedir. İslam'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmek, helâlden kazanıp yemek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak diğer önemli hususlardır. Bu açıdan bakıldığında, bir Sünni-Hanefi olan Hoca Ahmed Yesevî'nin ekolünden gelen Hacı Bektaş Velî'nin tasavvuf anlayışının temelinde, Kur'an ve sünnetin ana esaslarına tam bir uygunluk hâkimdir. Bu bakımdan onun düşüncesinde heteredoks unsurlar aramanın inandırıcı bir yönü yoktur.

Yukarıda ele aldığımız tarikat silsilelerinden de anlaşılacağı üzere Nakşî yol ile Bektaşî yolun Bayezid Bistâmî'de birleştikleri görülür. Günümüzde farklı tasavvufî çehreye bürünen Bektaşîlik'in bile aynı mebadan beslendiğini ifade etmekte beis yoktur.

Son söz olarak, aralarındaki iki asırlık zaman farkına rağmen, Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektaş Velî'nin aynı tasavvuf geleneğinden

geldikleri ve Anadolu'nun ebedi Türk-İslam yurduna dönüşmesine hizmet ettiklerini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, (çev. F. Nafiz Uzluk, M. Nuri Gençosmanoğlu), Ankara 1943.
- Alkan, Mustafa, “Yeniçeriler ve Bektaşîlik”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi (HBVAD)*, yıl: 2009, sayı: 50, 243-260.
- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, II, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.
- Aslan, Faik, *Hacı Bektaş Velî'nin Düşünce Dünyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2007.
- Aşan, M. Beşir, Elazığ, *Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri*, (11-13. Yüzyıllar), TKAE Yayınları, Ankara 1992.
- Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Ali Beğ), İstanbul 1332.
- Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya 2005.
- Aynî, Mehmed Ali, *Küçük Tarih*, Vilayet Matbaası, Kastamonu 1317.
- Aytaş, Gıyasettin, “Hacı Bektaş Velî ve Tomas More'da Humanizm”, *HBVAD*, yıl: 2010, sayı: 55, 139-148.
- Balivet, Michel, “Hacı Bektâş et Yunus Emre Ou L'universalisme Turc Medieval” (Hacı Bektaş ve Yunus Emre Ya Da Türk Ortaçağı Evrenselleşmesi), (çev. Perihan Yalçın), *HBVAD*, yıl: 2010, sayı: 55, 149-160.
- Barkan, Ömer Lütfi, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yayınları, İstanbul 1993.
- Beldiceanu, Irène-Steinher, “Les Bektasi a la Lumière des Recensements Ottomans (XV-XVI siècles)”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, t.81, Vienne 1991, p. 21-79.
- Birge, John Kingsley, *Bektâşîlik Tarihi*, (çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul 1991.

- Bozkurt, Fuat, “Buyruk ve Buyruğa Göre Alevi Kimliği”, *HBVAD*, yıl: 2008, sayı: 45, 11-24.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Cilacı, Osman, “Hacı Bektaş Velî'nin Din Anlayışı ve Makâlât'ındaki Yorumları Üzerine”, *Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Kongresi Bildirileri*, Hacıbektaş 16-18 Ağustos 1988, s. 121-133.
- Coşan, Mahmut Esat, “Hacı Bektaş Velî ve Tasavvuf”, *Konferans*, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1993.
- Cöhce, Salim, “Doğu Akdeniz çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi”, *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Hatay 25-29 Ekim 2000), Ankara 2001, I, 139-167.
- Çamuroğlu, Reha, *Yeniçerilerin Bektâşiliği ve Vakayı Şerriye*, Ant Yayınları, İstanbul 1991.
- Çetin, Ayşe Yücel, “Ahmed Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Velî'de İnsan Anlayışı”, *HBVAD*, yıl: 2008, sayı: 47, 43-49.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş Velî: Hayatı Eserleri ve İnsan Anlayışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1999, sayı: 3, 345-356.
- Çift, Salih, “Modern Anlamda İlk Bektâşilik Kitabı Olarak Mir'âtü'l-Mekâsıd ve Kaynakları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2006, sayı: XV/I, 187-212.
- , “Osmanlılar Döneminde Bursa'da Bektâşî Kültürü ve Bektâşî Tekkeleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2001, sayı: X/2, 225-239.
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, I, (Hayatı, Eserleri), Kars 2004.
- Çubukçu, İ. Agâh, *İslâm Düşünürleri*, Ankara 1983.
- Daşcıoğlu, Kemal, *1827 Tarihli Muhallefât Defterine Göre Bektâşî Zaviyeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 1996.

- Dindi, Emrah, *Hacı Bektaş Velî'de Kur'an Anlayışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006.
- Duran, Hamiye, “Velâyetnâme'ye göre Hacı Bektaş Velî”, *HBVAD*, yıl: 2010, sayı: 55, 129-138.
- Ebu'l-Hasan Harakânî, *Şecere (Sevr ü Sülûk) Risalesi*, (Haz. Sadık Yalsızuçanlar), Sufi Kitap, İstanbul 2012.
- Eflâkî, *Manâkib Al-Ârifîn*, I, (nşr. T. Yazıcı), TTK Yay., Ankara 1976.
- , *Ariflerin Menkıbeleri*, I, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1986.
- El-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, I, İstanbul 1951.
- El-Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, *Menâkib Cund el-Hilafe ve Fezail'ül-Etrak*, (Nşr. Ramazan Şeşen), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- El-Hamevî, Yâkût bin Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, Beyrut 1977.
- El-Herevî, *Zemmul-Kelam ve Ehlihi*, I, Medinetü'l-Münevvere 1998.
- El-Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, (Nşr. S. Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
- El-Sem'ânî, İbn Mansur, *el-Ensâb*, II, Dâru'l-Cinân, Beyrut 1988.
- Emecen, Feridun M, “Saruhanogulları ve Mevlevilik”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1995, s. 282-297.
- Eravcı, H. Mustafa, “Mustafa 'Ali'nin Nusret-nâmesi ve Onun ışığında Yazarın Tarihçiliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, yıl: 2005, sayı: XXIV/38, 163-184.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.
- Erdoğan, Kutluay, *Alevi ve Bektaşî Gerçeği*, IQ Yayınları, İstanbul 2010.
- Ergun, Pervin, “Hacı Bektaş Velî'nin Makalât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye Adlı Eserinde Arınma”, *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 58, 13-20.
- Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevilik, Bektaşîlik*, İstanbul 1997.

- Evliyâ Çelebi, Mehmed Zıllî ibn Dervîş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II, Dersaadet 1314.
- Faroqhi, Suraiya, “The Tekke of Hacı Bektas: Social Position and Economic Activities”, *International Journal of Middle East Studies*, April 1976, Vol. 7/ 2, 183-208.
- Feridü’-d-din Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (çev. S. Uludağ), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye’de Alevilik Bektaşîlik*, İstanbul 1994.
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusret-nâme*, British Mesuem Add. 22,011, II. Kısım.
- Gölpınarlı, Abdalbaki, *Mesnevi ve Şerhi*, VI, MEB Yay., İstanbul 1985.
- Gülçiçek, Ali Duran, “Hacı Bektaş Velî’nin Yaşam Felsefesi”, *HBVAD*, yıl: 2003, sayı: 27, 267-279.
- Gündoğdu, Cengiz; *Hacı Bektâş-ı Velî, Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yay., Ankara 2007
- Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (nşr. Esat Coşan), Seha Neşriyat, Ankara 1982.
- , *Vilâyetnâme, (Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî)*, (nşr. Abdülhakî Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1958.
- Harmanşah, Rabia, *Facts, Meanings, And Cosmologies: Bektashi Responses to the Abolition of Religious Orders in 1925*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Hasluk, F.R., *Bektaşîlik Tetkikleri*, (çev. Râgıp Hulûsî), MEB Yayınları, Ankara 2000.
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1970.
- Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), TDV Yayınları, Ankara 2007.
- Işınsu, Emine, *Hacı Bektaş Velî*, TDV Yayınları, Ankara 2008.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1972.

- , "Selçuklular", *İA*, Eskişehir 1997, X, 353-416.
- , "İlk Türk-İslam Siyasî Teşekkülleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 2001, I, 305-379.
- Kaplan, Doğan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1958.
- Korkmaz, Seyfullah, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Velî", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl: 2001, sayı: 11, 325-355.
- Korkmaz, Sıddık, "Hacı Bektaş Velî Öğretisinde İtikadi Unsurların Menşei", *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 59, 119-134.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, Ankara, 1991
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- , *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- , "Anadolu'nun Fethi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, yıl: 1961, s. 89-122.
- Kutlu, Sönmez, "İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu", *İslam Bilimlerinde İhtisas Toplantıları*, 27-30 Ekim 2003.
- Ma'sumî, "Bektâşîyye", (çev. Mürsel Öztürk), *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, VI, Tahran 1383
- Mecdî Mehmed Efendi, *Şakâyık-ı Nu'maniye Tercümesi (Şakâyık-ı Nûmaniye ve Zeyilleri) I*, (nşr. A. Özcan), Tıpkıbasım, İstanbul 1989.
- Mélikoff, Irène, *Hadji Bektach: Un Mythe et Ses Avatars, Genèse et Évolution du Soufisme Populaire en Turquie*, Brill, Leiden 1998.
- Melikoff, Irene, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul 1988.

- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Mevlânâ Ali b. Hüseyin, *Reşahat Ayn el-Hayat*, (sadeleştiren: Necip Fazıl Kısakürek), 5. Baskı, İstanbul (?).
- Müverrih vardan, “Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)”, (çev. Hrant D. Andreevyan), *Tarih Semineri Dergisi*, yıl: 1937, sayı: 1/2, 153-256.
- Ocak, A. Yaşar, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.
- , *Türkler, Türkiye ve İslam*, İletişim Yay., İstanbul 1999
- , *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara 1997.
- , *Bektâşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- , *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- , “Hacı Bektaş Velî”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 455-458.
- , “Alevilik, Bektâşîlik Gerçeği ve Bazı Tezler”, *Türkiye Günlüğü*, yıl: 1994, sayı: 31, 115-120.
- Odacı, Serdar, “Emine İşınsu’nun Hacı Bektaş Velî Romanında Bektâşîlik Algısı”, *HBVAD*, yıl: 2010, sayı: 55, 161-172.
- Özcan, Hüseyin, *Bektâşî Adâb ve Erkâmı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2001.
- , “Bektâşî Adâb ve Erkânı”, *HBVAD*, yıl: 2001, sayı: I/19, 39-45.
- Özkan, Ferudun Hakan, “Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda Dört Kapı Kırk Makam”, *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 59, 253-278.
- Özkaya, İbrahim & ALİN, Kemal, *Harakani’den Sultan Dîvânî’ye Nur Damlaları*, Kars Belediyesi Kültür Sanat Yayınları, İzmir 2012.
- Öztürk, Mürsel, “Hacı Bektaş Zamanında Nişabur’da Kültürel Hayat”, *HBVAD*, yıl: 2008, sayı: 45, 145-153.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, İstanbul 1995.
- , *Tasavvufun Rûhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1988.

- Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd Fi'l-Mebde' ve'l-Ma'âd*, İstanbul 1871.
- Sevim, Ali & Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2014, sayı: 1.
- Sinanoğlu, A. Faruk, *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*, IQ Yayınları, İstanbul 2008
- Soyver, Yılmaz, *Sosyolojik Açından Alevi Bektaşî Geleneği*, İstanbul 1996.
- Sunar, Cavit, *Melamilik ve Bektâşîlik*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara 1975
- Şelebi, Abdülcelil, "et-Tefsirul Batınî: Neş'etuhu ve Esbabuhu", (Batınî Tefsirin Doğuşu ve Nedenleri), (çev. Gıyasettin Arslan), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2004, sayı: 9/1, 99-108.
- Ta'miyye, Sâbir, *el-Usûlu'l-Akidetu'l-İmâmiyye*, Kahire 2004.
- Tanyıldızı, Ural İmik, "Türk Kültürünün Gençlere Tanıtımında Medyanın Rolü: Hacı Bektaş Velî, Mevlana Ve Yunus Emre Üzerine Bir Araştırma", *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 59, 101-118.
- Taşğın, Ahmet, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.
- Taşköprüzâde, eş-Şakâyiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Daru'l-Kütüb'l-Arabî, Beyrut 1975.
- Togan, A. Zeki Velîdî, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Tosun, Necdet, "Yûnus Emre Rifâî, Hacı Bektaş Vefâî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2013, sayı: 31, 109-115.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.

- , *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 93-94.
- , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1996.
- Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, (nşr. H. D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara 2000
- Uzgun, Yavuz Selim, *Anadolu'nun Kalbi Harakânî*, Sufi Kitap, 2012.
- Üçüncü, Kemal, “Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı Vadisinde Bâtınî Yorum Geleneği Üzerine Bazı Düşünceler”, *HBVAD*, yıl: 2011, sayı: 59, 223-238.
- Ülkü, Hayati, *Muhtasar İslam Tarihi*, Şelale Yayınevi, İstanbul 1973.
- Ünal, Tahsin, *Karamanoğulları Tarihi*, Ankara 1986.
- Üzüm, Gülden, “Cem Törenlerinin Semiotik Analizi”, *HBVAD*, yıl: 2008, sayı: 48, 141-164.
- Üzüm, Hamza, “Ebu'l-Hasan Harakani'de Fakr Kavramı”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, yıl: 2013, sayı: 5, 97-116.
- Yalsızuçanlar, Sadık, *Cam ve Elmas*, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012.
- Yavaş, Fatih, *Hacı Bektâş-ı Velî'nin Vilâyetnâmesi'ndeki İslam Öncesi ve İslâmî Motiflerin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.
- “İlk Müslüman Türk Devletleri”, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 31-56.
- Yazıcı, Tahsin, “Ebû Ali el-Farmedî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 90.
- Yazoğlu, Ruhattin & İMAMOĞLU, Tuncay, “Hatay ve Yöresindeki Dinsel Çeşitlilik ve Hoşgörü Ortamının Felsefî Bir Tahlili”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, yıl: 2009, sayı: 32, 1-9.

Yeşilyurt, Temel, “Alevi-Bektâşî Düşüncesinde İman”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2003, sayı: VIII, 17-26.

-----, “Alevi-Bektâşîliğin İnanç Boyutu”, *İslâmiyât*, yıl: 2003, sayı: VI/ 3, 13-30.

Yıldırım, Ahmet, “Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'ân Ve Sünnete Bakışı”, *Uluslararası Bektâşîlik ve Alevilik Sempozyumu I*, Bildiriler, Isparta 28-30 Eylül 2005.

Yıldırım, Rıza, “Bektâşî Kime Derler?: “Bektâşî” Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, *HBVAD*, yıl: 2010, sayı: 55, 23-58.

Yılmaz, Ali, “Hacı Bektaş Velî Gerçekten Kalenderî mi İdi? Makâlât Hacı Bektaş Velî'nin Değil mi?”, *Türkiye Günlüğü*, yıl: 1995, sayı: 36, s. 161-175.

Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1998.

-----, “Ebu'l-Hasan Harakânî ve Tasavvuf”, <http://www.hasankamilyilmaz.com>, Erişim tarihi, Aralık 2012.

Yüce, Abdülhakim “Ebü'l-Hasan El-Harakânî”, *Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi*, yıl: 2010, sayı: 87, 60-63.

Zahir, İhsan İlahi, *et-Tasavvuf el-Menşe ve'l-Masâdır*, Lahor 1986.